

## МОВОЗНАВСТВО

*Айдачић Д.В. (Белград, Србија), Ненон-Айдачић Л.В. (Київ, Україна)*  
**Поређење српских и украјинских фразеологизама са  
компонентом ‘глава’**

*У статті порівнюються сербські та українські фразеологізми з компонентом голова. Проаналізовано роботи попередників про фразеологізми із соматичним компонентом, зокрема про фразеологізми із компонентом голова. За еквівалентністю виокремлюються відповідні, близькозначні та безвідповідні форми в українській та сербській мовах.*

**Ключові слова:** *порівняльна фразеологія, фразеологізми, голова, сербська мова, українська мова.*

*В статье сравниваются сербские и украинские фразеологизмы с компонентом голова. Проанализированы работы предшественников о фразеологизмах с соматическим компонентом, в частности о фразеологизмах с компонентом голова. По эквивалентности выделяются соответствующие, близкочащные и формы без соответствий в украинском и сербском языках.*

**Ключевые слова:** *сравнительная фразеологія, фразеологізми, голова, сербский язык, украинский язык.*

*Authors in the article compares Serbian and Ukrainian phraseological units with components of the head. The analysis is based on equivalent, synonymous and non-equivalent forms and semantics of phraseological units in Ukrainian and Serbian languages.*

**Key words:** *comparative phraseology, phraseological units, head, Serbian, Ukrainian language.*

У језичкој слици света људско тело има важно место, зато што се многа искуства о свету стичу посредством тела, па је и језичка слика тела и његових делова у означававању других реалија веома развијена. Прелази од тела ка свету и од света ка телу су разни и стога су бројни фразеологизми са деловима тела створени различитим језичким начинима.

У разумевању соматских фразеологизама је веома важна тачка гледишта са које се посматра тело. Руски лингвиста Јуриј Апрежан је, у тексту „Образ человека по данным языка: Попытка системного исследования“ (1995) [2], предложио основне системе човека, указујући на сличност семантичким примитивима Ане Вјежбицке: 1) физички доживљај (семантички примитив „доживљавати“); 2) физиолошко стање („осећати чулима“); 3) физиолошке реакције (нема семантичког примитива), 4) физичке радње (семантички примитив „радити“); 5) жеља (семантички примитив „желети“), 6) мишљење, интелектуална делатност (семантички примитиви „знати, сматрати“); 7) емоције (семантички примитив „осећати“), 8) језик („говорити“). Иако је ауторов текст створен са мишљу

на речник руских синонима, теоретске поставке и разрада семантичних нијанси је драгоцена и за приступ фразеологизмима, те анализи језичких преображаја тела и у фразеолошким јединицима других језика.

Коришћењем старогрчке речи *soma* која означава тело, у словенским језицима, а међу њима у српском и украјинском језику, створени су придеви срп. „соматски“, укр. „соматичний“ и именица срп. „соматизам“, укр. „соматизм“ помоћу којих лингвисти, на један од начина, називају лексеми и изразе повезане са телом. У истраживању фразеологизма са називима делова људског тела у словенским језицима се такве фразеолошке јединице именују срп. *соматске фразеолошке јединице*, укр. *соматичні фразеологізми, фразеологія із соматичним компонентом, соматизми у складі фразеологізмів*. Приступ усредсређен на неки конкретан део тела директно указује на њега: *фразеологізми з компонентом серце* и сл. О фразеолошким соматизмима у украјинском језику текстове су објављивали Љубов Самојлович [13], Љубов Савченко [12], Олена Селиванова [14], Лариса Скрипник [15], у пољским – Михал Алесејенко [1], Ана Кравчик-Тирпа [7], Ана Пајђињска [10], Мирослава Хорди [1; 17], Малгожата Давиђак [4], у руским Лина Воробјова [3], Марија Ковшова [6], Мирослава Хорди [1] и др. Поређењем фразеологизма који одражавају гестове писале су украјински бугариста Лесја Петровска [11]. Фразеолошким представама тела у поређењу руских фразеологизма са српским и хрватским идиомима бавили су се Срби Абдулах Мушовић [8; 9], Рајна Драгићевић (испитујући границе фразеолошких и нефразеолошких форми) [5], Милан Шипка [18], Хрватице Анита Хрњак, Антица Менац, Пољакиња Агњешка Спагињска-Прушак [16].

Марија Ковшова је применила појам соматски (телесни) кôд, поводом руских фразеологизма (зеница, голова) [6, 181, 184], а Љубов Савченко је на материјалу украјинских фразеологизма поделила антропоморфни субкод културе на микрокодове [12, 97], антропо-ментални субкод на микрокодове (мнемонички, мисаони, рецептивни доживљајни, микрокод пажње, уобразиље, језички, свести, воље) [12, 99], антропосензорски субкод културе на микрокодове (визуелни, слушни, њушни, укуса, додир, кинестетички, статички, температурни, микрокод за бол, органски, вибрациони) [12, 103], а соматски код културе ауторка дели на шест субкодова: соматизмичан, остеонимни, спланхонимни, ангионимни, сенсонимни, хондричан [12, 115]. У књизи Савченко, различити критеријуми поделе кодова доводе до појаве једног фразеологизма у већем броју различитих кодова и субкодова.

**Глава животиња** се појављују у неким фразеологизмима у функцији фигуративног истицања горње и доње границе тела посредством главе и репа. У српском фразеологизму *без главе и репа* помоћу граничних делова тела животиња, исказује се идеја о хаотичности, одсутности реда, а то значење се у украјинском језику друкчије фразеолошки одређује *купи не тримається*. Српском изразу *не може се <неко> ухватити ни за главу ни*

за *реп* одговара украјинско *кінців не знайти* (букв. ‘удове је немогуће наћи’). Интересантно је да је код Срба представа о неодређеној форми повезана са немогућношћу одређења облика у животињском свету, као и да нема фразеолошки устаљеног израза ‘са главом и репом’.

**Глава.** Фразеологизми са компонентом ‘глава’ и њени делови имају неколико особености: глава је највиши део људског тела, она се повезује са разумским и емоционалним доживљајима и изражавањем, она је средиште чула укуса, вида, њуха и слуха. Због тога не чуди, да су у фразеологизмима са ‘главом’ примењени сви наведени системи језичке слике човека по Апресјану.

Глава може да представља човека, његов разум, чак и живот. У фразеологизмима губитак главе или слика човека без главе има разна значења, на пример, *бити без главе* означава ‘немати вољу; не владати ситуацијом’, *бежати [трчати, јурити] као без главе* код Срба указује на неконтролисано брзо кретање, чему одговара украјинско *брати ноги на плечі [в руки]* (букв. ‘узети ноге на плећа’). Српско *изгубити главу* и украјинско *утратити голову* може означавати ‘паника у новој ситуацији, неразумно понашање’, али и ‘осећај изгубљености заљубљене особе’. Српским фразеологизмима *где је <некоме> глава, и <неко> не зна где му је глава* се изражава изгубљеност (*бити ван себе*). *<Хтось> голову скоро загубить* ‘неко ће изгубити самоконтролу’.

Српски фразеологизам *ни за живу главу* одражава поимање главе као живота. Ту постоји различито усмерење мотивације ‘остати живим’, укр. *хоч вбій* или *хоч ріж* (букв. ‘макар убио’, ‘макар исекао’) исказује ‘немогућност замене нечега најдрагоценијег за било шта, укључујући и живот. Томе је блиско *ні за що в світі* или *ні за які гроші*. *Мртвачка глава* као знак лобање са две укрштене кости означава ‘опасност’.

Глава представља горњу границу физичког изгледа човека: срп. *од главе до пете* ‘потпуно’ – укр. *з (від) голови [аж] до ніг*.

Глава у фразеологизмима добија додатна својства, одређена придевима који јој се додају. Када се глави, која симболично означава разум, у устаљеним спојевима додају придеви изразито вредносно обојени, они одређују разумске способности човека: срп. *бистра глава*, и укр. [*золота*] *голова* ‘неко је паметан’. У фразеологизмима који истичу да је глава пуна – *пуна глава <нечега>* – укр. *повна голова <чого>*, значење указује да је човек веома заузет, а речју која се додаје *пуна глава брига [идеја, глупости и др.]* тачније се одређује оно чиме је особа преокупирана. Супротно томе означава се глупост: срп. *шупља глава, пуста голова, имати сламу у глави*. Карактер и својства човека се описују и коришћењем придева: срп. *усијана глава*, укр. *гаряча голова, буйна голівонька* ‘запалив, несуздржан или фанатичан човек’. Српско *тврда глава* – ‘тврдоглав човек; човек тврде главе’, као и *радити <нешто> хладном главом* укр. *на свіжу голову, на ясну голову* ‘чинити нешто сконцентрисано, без узбуђења’. Српски фразеологизам *имати мушице [бубе, бубице] у глави*, укр. *у кожного свої таракани у голови* значе ‘бити блескаст’. У украјинском језику *вітер у*

голови значи 'лакомислен', *нема* [немає, не було, не вистачає, бракує] [однієї, третьої] *кленки у голові* <у кого>; *без* [третьої (сьомої)] *кленки* [в голові]; *без кленок* са покудом значи 'глуп, пригуп, ограничен разумом'.

Уместо именице 'глава', односно 'голова' у фразеологизмама могу користити синониме нижег стилистичког регистра срп. 'тинтара', 'тиква', укр. 'макітра', 'бандура'.

Поред оцене карактера, поступака или стања човека, у неким фразеологизмама се језички приказује језик невербалних гестова, укључујући и покрете главом. Изрази срп. *уздигнута чела*, *дићи* [подизати] *главу*, укр. *підняти голову* имају значење 'напокон испољити одважност и уверено започети активно делати', док *не сагињати главу*, укр. *не схилити голови* [чола, шиї] указује 'не покорити се'.

Фразеологизми упућују на представу о глави као затвореном простору, у коме се нешто може држати, где се нешто може ставити или откуда се може извући. Тај простор је ограничен извесном опном, у којој постоје одређени отвори кроз које мисли као нематеријалне појаве доспевају унутра и могу тамо да се задрже, на пример, у српским фразеологизмама *главу напунити* <некоме>, *утувити* <некоме, нешто> у главу, укр. *вбивати* [вбити] *в голову* <кому щось> 'некоме усадити туђе мисли', у главу *увртети* [метнути], често *увртети себи у главу*, укр. *вбити собі* <щось> *в голову* са тоном неодобравања 'бити закупљен неком идејом или циљем'.

О неспособности човека да нешто разуме, дејствује иста та схема, уз коришћење глагола који означавају кретање *не иде* <нешто некоме> у главу, укр. *не тримається в голови* 'нешто се не може запамтити или схватити', *не излази* <нешто некоме> *из главе*, укр. *не виходить з голови* 'нешто није могуће заборавити', *из* <нечије> *главе* [нешто] *избити* [избацити], укр. *вибити* [викинути] *з голови* 'некога убедити да одустане од неке опсесивне идеје', у голови *грає* [віє, свище, посвистує] <у кого, чий> 'неко лакомислен', *доћи* <некоме> *из дупета у главу* исказ ниског стила који значи 'неко је напокон схватио да је био у заблуди'. Изразом *говорити из главе* Срби саопштавају да неко своје усмено излагање износи на памет или без помоћи писаних бележака. Поимање главе као посуде потврђује украјински фразеологизам *казанок варить* 'неко је паметан, довитљив'.

У фразеолошким јединицама могу бити назване и радње опасне по главу: *давати главу*, укр. *класти голову на плаху* 'не штедети свој живот'. Фразеологизми *летети стрмоглавце*, укр. *летіти сторчка* [сторч, сторч головою] <до кого-чого, куди> значе 'брзо падати главом надоле'. *кидатися* [кинутися] *сторч головою* 'чинити нешто неразборито'. Израз *сторч головою* у украјинском језику значи 'главом надоле' и 'веома брзо'. Српски фразеологизам [играти се] *шалити се главом* 'излагати се великом ризику' се често користи у императивној и одречној форми *не играј се главом*, *не шали се главом*. Када се напетом размишља у потрази за решењем неког проблема, говоре *ломити* [лупати] *главу* 'у стању узнемирености интензивно размишљати'. Речима *лупати главом о зид* сведочи се о

тврдоглавом неувиђању своје грешке која доводи до поновљања неприлика или проблема, а *носити главу у торби*, *метнути главу у торбу* ‘ризиковати’, *преко главе претурити* ‘прежевети нешто сложено’, *завртети главу <некоме>*, укр. *заморочити голову* [*памороки*] <кому> ‘некога довести у заблуду и манипулисати њим’.

Фразеологизам са значењем ‘гарантовати за некога’ *дати голову*, најчешће се користи у првом лицу једнине *дајем главу <за некога>*, укр. *даю* [*кладу*] *голову на відріз* [*на плаху*] <за кого>. Постоји и израз *дати главу <за нешто>*, којим особа оглашава спремност да највишом ценом нешто достигне. Српски фразеологизам *доћи <некоме> главе* има значење ‘напокон искористити прилику да се нашкоди некоме’ или ‘убити, уништити некога’. Израз *ићи главом кроз зид* јасно указује на неефективне поступке човека, који упркос очигледном отпору улаже све силе да достигне свој циљ, не рачунајући да ће при томе и сам настрадати. Српски израз *попети се <некоме> на главу* и украјински *сісти на голову <кому>* означава да је неко злоупотребио нечију добру вољу и преступио границе допустивог понашања.

Глава се јавља и у фразеологизованим одразима језика гестова *погнути* [*покуњити*] *главу*, укр. *повісити* [*опустити*] *голову* ‘бити снужден, јадиковати’. Лесја Петровска пише: „Украјински изрази *опустити голову*, „*зажуритися*“ и изведени метонимијски *опустити вуха*, *повісити носа* (...) формирају експресивне конотације око ознака делова главе. У српском језику налазимо изразе са тим истим значењем *покуњити главу*, и *обесити бркове*, *обесити нос*.“ [11, 161]. Са гестовима су повезани и фразеологизми *хватати се за главу* ‘бити у сложеној ситуацији’, *климати главом*, укр. *кивати головою* ‘климањем главом изражавати сагласност’, срп. *мућнути главом* – ‘још размислити’, *не дизати главу* – *не піднімаючи голови* ‘радити без одмора’, *п’вунути <некоме> у лице* [*на браду*, *у брк*] ‘увредити некога’.

Када људи стоје један поред другог, или у врсти могуће је упоредити њихову висину, што је одражено у фразеологизмима *за неколико глава бити изнад <неког>*, укр. *піднятися* [*піднестися*] *на голову* [*вище*] <кого від кого, над ким> са значењем ‘бити много бољи од некога у нечему’.

Из представљене фразеолошке грађе, очигледно је да има много српских и украјинских фразеологизама, у којима се исказују различита значења. Они ће фразеологизме, ваљало би осматрити и у ширем славистичком оквиру.

### ЛИТЕРАТУРА:

1. *Алексенко М., Хорди М.* Фразеологическая группа с соматизмом голова/głowa в современном русском и польском языках // *Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich*, t. I, pod red. M. Blicharskiego, H. Fontańskiego. – Katowice, 1999. – S. 164–175;
2. *Апресян Ю.* Образ человека по данным языка: Попытка системного исследования // *Вопросы языка*. – 1995. – № 1. – С. 37–68;
3. *Воробьева Л. Б.* Национально-культурная специфика репрезентации концепта «голова» в русских и литовских устойчивых выражениях // *Славянская фразеология в синхронии и диахронии*. Сборник научных статей. – Вып. 1. – Гомель, 2011. – С. 52–55;
4. *Давићак М.* Језичко-културолошка слика главе у польском језику // *Кодови словенских култура*. – 1999. – №4. – С. 89–97;
- 5.

*Драгишевић П.* О problemima identifikacije frazeologizama // Südslavistik-online. – 2009. – Nr. 1. – S. 35–44; **6.** *Ковиова М.* Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры. – М., 2012; **7.** *Krawczyk-Turpa A.* Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała. – Wrocław, 1987; **8.** *Мушовић А.* Фразеолошке јединице око соматизама у руском и српском језику којима се исказује срба // Славистика. – 1998. – №2. – С. 72–77; **9.** *Мушовић А.* Фразеологические единицы соматизмами в русском и сербском языках, выражающие тревогу, страх и унижение // Сборник Филолошког факултета у Приштини. – 1998. – №7. – С. 27–34; **10.** *Pajdzińska A.* Antropocentryzam frazeologii potocznej // Etnolingwistyka, Lublin. – 1990. – Т. 3. – С. 59–68; **11.** *Петровська Л.* Мова тіла в українській і сербській фразеології // Українсько-сербський збірник Украс. – 2011. – Вип. 6. – С. 139–163; **12.** *Савченко Л. В.* Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. – Сімферополь, 2013; **13.** *Самойлович Л. В.* Відображення кінетичних засобів невербального спілкування в українських фразеологізмах // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – Т. 37. – С. 173–175; **14.** *Селіванова О.* Концептуалізація соматичного коду культури в українських фразеологізмах // Нариси з української фразеології. – К.; Черкаси, 2004. – С. 83–124; **15.** *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови. – К., 1973; **16.** *Sragińska-Pruszk A.* Frazemi sa sastavnicom glava kojima se iskazuju intelektualne osobine u hrvatskome, poljskom i ruskom jeziku // Drugi hrvatski slavistički kongres: zbornik radova. – 2011. – Вр.1. – С. 635–642; **17.** *Horody M.* Соматизм голова/głowa как средство фразеологической номинации // Slavica Stetinensia, Szczecin. – 1999. – Nr 9. – С. 199–210; **18.** *Шутка М.* Фраземи гестовно-мимичког порекла // Јужнословенски филолог. – 2001. – Бр.57. – С. 41–52.

**Григор'єв О. (Київ, Україна)**

### **Метафоричні моделі мовлення в публіцистиці Миколи Хвильового**

*Стаття присвячена практично недослідженій в сучасному українському мовознавстві проблемі – метафориці публіцистичних творів Миколи Хвильового. Основна увага приділена ключовим метафоричним моделям війни, спорту, космосу, живої і неживої природи, родини, хвороби (зокрема психічних розладів), інтимних стосунків, індивідуально-авторським метафорам, а також метафорам-ідеологемам. Саме вони виступають одним із найважливіших маркерів індивідуально-авторської мовної картини світу, яка справила величезний вплив на становлення модерної української публіцистики.*

**Ключові слова:** метафорика, метафоричні моделі, метафори-ідеологеми, мовна картина світу.

*Статья посвящена практически неисследованной в современном украинском языкознании проблеме – метафорике публицистических произведений Мьколы Хвильевого. Основное внимание уделено ключевым метафорическим моделям войны, спорта, космоса, живой и неживой природы, семьи, болезни (в частности психических расстройств), интимных отношений, индивидуально-авторским метафорам, а также метафорам-идеологемам. Именно они выступают одним из важнейших маркеров индивидуально-авторской языковой картины мира, которая оказала огромное влияние на становление современной украинской публицистики.*

**Ключевые слова:** метафорика, метафорические модели, метафоры-идеологемы, языковая картина мира.